

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра політології та публічного управління

На правах рукопису

КРАКОВЕЦЬКИЙ ДЕНИС ОЛЕГОВИЧ

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ В
ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Спеціальність: 052 «Політологія»

Освітньо-професійна програма: «Політологія та державне управління»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
БОРТНІКОВ ВАЛЕРІЙ ІВАНОВИЧ
доктор політичних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри політології та
публічного управління
від 2025 р.
Завідувач кафедри
проф. Бусленко В. В.

ЛУЦЬК-2025

АНОТАЦІЯ

Краковецький Денис Олегович. Особливості переходу від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр». Спеціальність: 052 «Політологія». Освітньо-професійна програма: «Політологія та державне управління». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2025.

Метою дипломної роботи є дослідження особливостей процесу переходу Чеської Республіки від авторитарного режиму до демократичного, що відбувався в умовах постсоціалістичних трансформацій Центрально-Східної Європи.

Актуальність теми умовлена значенням досвіду Чехії для розуміння механізмів демократизації у перспективі формування стійких політичних інститутів, партійної системи та європейської інтеграції.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету й основні завдання дослідження, виокремлено об'єкт і предмет аналізу, описано методологічну основу роботи та підкреслено її наукову новизну. Подано структуру роботи. Загальний обсяг роботи – 50 сторінок.

Метою роботи є аналіз ключових етапів і чинників демократичної трансформації в Чеській Республіці, а також характеристика політичного режиму, партійної системи й інших інституційних змін, що сприяли успішному переходу до демократії.

Об'єктом дослідження є політична система Чеської Республіки у період переходу від авторитаризму до демократії.

Предмет дослідження – інституційні, політичні та соціальні фактори, які визначили перебіг та специфіку демократичних трансформацій у Чехії.

У Розділі 1 «Теоретико-методогічні засади дослідження» виокремлено наукові підходи до дослідження демократизації Чеської Республіки у вітчизняній та західній політичній думці. Проаналізовано головні тенденції в дослідженнях самого процесу переходу від авторитаризму до демократії, виокремлено загальні політичні підходи, методологічні засади та оцінки, різних науковців щодо цього питання

У Розділі 2 «Історичні передумови переходу від авторитаризму до демократії» розкрито історичні умови та передумови політичної трансформації Чехословаччини, що передували становленню демократичної Чеської Республіки. Проаналізовано роль громадянського суспільства моделі політичних режимів та демократизації, які є релевантні для розуміння чеського досвіду. Окрема секція присвячена Вацлаву Гавелу, який став символом демократичних змін у всій Центральній та Східній Європі.

У Розділі 3 «Формування демократичних інститутів у Чеській Республіці» розкрито інституційні зміни, що відбулися в Чеській Республіці на шляху від диктатури до демократії. Аналізується політична система самої Чеської Республіки, обґрунтовується специфіка партійних систем у Чехії.

У Висновках підсумовано комплексні наукові підходи до вивчення демократичного транзиту Чехії, визначено методологічні основи та застосовані порівняльні й структурно-функціональні методи. Розкрито історичні передумови трансформації, роль Вацлава Гавела та значення Оксамитової революції. Показано, як формування демократичних інституцій та партійної системи забезпечило мирний перехід до демократії.

Ключові слова: демократизація, Чеська Республіка, політична трансформація, авторитаризм, політичний режим, партійна система, постсоціалістичні країни, політичні інститути, Центрально-Східна Європа, політична система, теорії демократизації, Чехословаччина.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Аналіз досліджень процесів демократичного переходу в Чеській Республіці у науковій літературі.....	8
1.2. Методолігія та понятійний апарат.....	12
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРДУМОВИ ПЕРЕХОДУ ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ	
2.1. Вацлав Гавел як символ демократизації в Чехословаччині.....	16
2.2. Історичні передумови трансформації політичної системи Чехословаччини, роль громадянського суспільства.....	20
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	
3.1. Політична система Чеської Республіки: становлення та особливості	26
3.2. Формування партій в Чеській Республіці як фактор демократизації.....	36
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці є одним із найуспішніших прикладів трансформації в постсоціалістичному просторі. Чехія, яка позбулася комуністичного режиму в 1989 році під час Оксамитової революції, змогла за короткий час здійснити глибокі політичні та економічні реформи.

Під час формування демократичного політичного устрою Чехії, так само як і інших країн Центрально-Східної Європи з постсоціалістичним минулим, постало чимало проблем під час адміністративно-управлінських трансформацій. Ці реформи включали в себе як поступову регламентацію системи управління, так і глибокі якісні зміни, які створили реальний шанс створити сучасну та ефективну європейську модель державного управління. Отже, децентралізація важливою мірою сприяла відновленню демократичних практик на місцевому рівні та створенню більш загальної норми дії державних інституцій.

Уже за кілька місяців після падіння режиму в країні було сформовано основи стабільної ринкової економіки та демократичної політичної системи. На сьогодні Чехія є однією з найбільш розвинених держав Центрально-Східної Європи як у політичному, так і в економічному вимірах. Її шлях трансформації має чимало паралелей з історичним розвитком України, що робить чеський досвід особливо цінним для аналізу. Водночас існують і суттєві відмінності, пов'язані з історичними умовами, внутрішньополітичними факторами та рівнем стабільності інститутів, що зумовлює різні темпи та результати демократичного поступу обох країн, зокрема у світових рейтингах демократії.

Стан наукового дослідження. В українській аналітичній та політичній науці питання переходу від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці досліджували такі науковці, як Т. Федорчак, А. Мартинов, С. Віднянський,

І. Андрощук, Т. Мелешенко, та ін.

Об’єкт дослідження: Об’єктом дослідження є політична трансформація в Чеській Республіці у період переходу від авторитаризму до демократії.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступають специфічні особливості цього переходу: його історичні, інституційні та особистісні чинники.

Мета дослідження і завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей і чинників переходу від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці та осмислення цього процесу у ширшому контексті трансформаційних процесів у регіоні.

Завдання роботи:

- виявити основні наукові підходи до дослідження демократичного транзиту у вітчизняній і зарубіжній літературі;
- визначити методологію та понятійний апарат
- окреслити історичні передумови трансформації політичної системи Чехословаччини;
- охарактеризувати роль політичного лідерства, зокрема Вацлава Гавела, у демократичних перетвореннях;
- дослідити формування ключових демократичних інституцій у Чеській Республіці;
- оцінити вплив партійної системи на процес демократизації.

Методологія дослідження. Для досягнення мети дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Зокрема: аналіз і синтез, індукції та дедукції, процесуальний, проблемно хронологічний, історичний та структурно-функціональний підхід, порівняльний аналіз, а також контент-аналіз наукових джерел і публікацій.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. полягає у можливості їх застосування в подальших дослідженнях трансформаційних

процесів у постсоціалістичних країнах, а також у розробці аналітичних матеріалів у сфері політичного розвитку держав.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі проаналізовано наукові підходи до теми; у другому – висвітлено історичний контекст і роль політичного лідерства; третій розділ присвячено формуванню демократичних інститутів та функціонуванню партійної системи в Чеській Республіці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз досліджень процесів демократичного переходу в Чеській Республіці у науковій літературі

Вивчення самого процесу переходу від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці займає досить помітне місце у вітчизняній політичній науці та аналітиці, особливо в контексті загальної зацікавленості до демократизації в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи. В цілому більшість досліджень вивчають динаміку саме цього переходу як досвід для України. Чеська демократизація часто використовується прикладом вдалої демократизації для аналізу та порівняння. Також вчені зосереджуються на інституційному підході, який фокусується на формуванні інститутів, таких як виборча система, партійна система та державні органи.

Серед чеських вчених, які досліджували особливості трансформації політичного режиму Чехії та зміну міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі, найбільш відомими в науковому середовищі є О. Пік, В. Гандль та О. Орт. У численних працях згаданих науковців розглядається як діяльність чехословацької дипломатії після 1989 р., так і особливості зовнішньополітичного формування вже незалежної Чехії. Також порівнюється історичний процес демократизації Чеської Республіки. Значною подією в галузі дослідження міжнародних відносин стала книга згаданого історика та політолога Александра Орта «Зовнішня політика Чехії» оригінальна назва – «*Česká zahraniční politika*», опублікована у 2009 р.. Ця робота є аналітичним оглядом внутрішньополітичного процесу в країні та його демократизації після повалення авторитарного режиму [11].

У 2004 р. група згаданих науковців Празького інституту міжнародних відносин спільно опублікувала монографію «Зовнішня політика Чеської Республіки 1993-2004» (оригінальна назва – «*Zaharnichni politika České Republiky*» [1]. У 2005 році під егідою Інституту міжнародних відносин З. Веселі опублікував ґрунтовне дослідження «Чеська політична історія в документах» оригінальна назва – «*Dejiny české polityky v dokumentech*» [2]. Це джерела фактів, а також аналіз.

У книзі під назвою «Політична система та політичні партії Чеської Республіки» Яку написали . П. Гусек та Й. Смолік розглядаються основні поняття політичної науки, застосовані до середовища політичної та партійної системи Чеської Республіки. Та її історія переходу до демократії. [3].

У книзі під назвою «*Local Government in the Czech Republic*». Яку написали П. Юмпітер, І. Крунторадова відображено оновлення, структуру та тенденції місцевого самоврядування в Чехії. Спочатку, починаючи з падіння комуністичного режиму. Також ця праця є джерелом фактів та аналізом демократизації як місцевого самоврядування в Чехії, так і політичного режиму [5].

М. Кліма в своїй праці «*Consolidation and Stabilization of the Party System in the Czech Republic*» Описав основні аспекти які стали ключовими для розвитку партійної системи Чехії. Також ця праця є джерелом фактів та аналізом політичних партій в Чехії [4].

Отже, трансформація політичного режиму в Чеській Республіці стала предметом глибокого аналізу як у вітчизняній, так і в західній аналітичній та академічній літературі. Успішний перехід від авторитарного правління до демократичної системи був не лише результатом внутрішніх змін, а й значною мірою обумовлений зовнішньополітичними чинниками, зокрема інтеграцією до Європейського Союзу.

Чеський досвід розглядається дослідниками як взірць демократизації постсоціалістичної держави, а його аналіз – як важливий внесок у розуміння ширших процесів політичної трансформації в Центральній і Східній Європі. Праці чеських і зарубіжних учених, серед яких особливо вирізняються роботи Піка, Гандля, Орта та інших, забезпечують глибоке і комплексне бачення як внутрішньополітичних, так і міжнародних аспектів цього процесу.

Серед вітчизняних вчених, які досліджували особливості переходу від авторитаризму до демократії в Чеській Республіці слід відмітити Т. Федорчак. У своїй праці «Політична трансформація Чехії: Особливий випадок серед постсоціалістичних країн» [10]. Авторка детально досліджує суспільно-політичні трансформації сучасної Чехії в контексті постсоціалістичного розвитку країн Центрально-Східної Європи. Автор аналізує до десяти відмінностей демократизації в регіоні та підкреслює, що досвід Чехії демонструє відсутність універсальної моделі переходу до демократії та ринкової економіки. У роботі доводиться, що чинники демократизації тісно взаємодіють між собою, однак їхня ефективність залежить від специфіки кожної країни, що визначає успішність або невдачу трансформаційних процесів.

Великим внеском у дослідження становлення європейських демократій стала книга С. Віднянського та А. Мартинова «Єдна Європа: від мрії до реальності» [9]. Історичне есе про засновників Європейського Союзу, 2009. Поряд з історичними та політичними портретами найвідоміших засновників ЄС, вони висвітлюють Вацлава Гавела як важливу постать. Видатний державний діяч, який став символом демократичних змін у Центральній та Східній Європі. Також вони аналізують Чеську Республіку та її особливості переходу від авторитаризму до демократії.

Також слід відмітити науковця І. Андрощук. в праці «Соціо-політична зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи в Чехії: від

оксамитової революції до сьогодні» Окреслено соціополітичну зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи Чехії в період після «Оксамитової революції» і до сьогодні. Виокремлено ключові соціополітичні роздвоєння, які є властиві чи раніше були властиві для чеського суспільства [17].

Т. Мелешенко . у своїй праці «Трансформаційні процеси в Чехословаччині у 1989-1992р. Роль Вацлава Гавела у поверненні країни до загального цивілізаційного русла» [7]. Детально аналізує суспільно-політичні процеси у Чехословаччині, виокремлює основні напрямки трансформації, а також приділяє увагу Вацлаву Гавелу оцінюючи його роль у формуванні демократичного суспільства.

В праці «Діяльність сучасних праворадикальних партій у Чехії» Т. Федорчак досліджує політичний радикалізм в Чеській Республіці, досить різномірну течію за складом учасників: від політичних партій до екстремістських організацій [8].

У вітчизняній науці та аналітиці переважає порівняльно – аналітичний підхід, тому що у дослідженнях Чехія часто розглядається разом з такими країнами, як Польща, Словаччина, Угорщина. Але більшість науковців зазначають що саме в Чехії демократичний транзит пройшов із невеликими соціальними переживаннями з боку населення, та без радикалізації з боку політичного спектру, що дозволило уникнути будь-які авторитарні рецедиви

Чехія у деяких українських наукових працях розглядається у контексті євроінтеграції. Вчені наголошують на рахунок швидкого наближення країни до стандартів ЄС, що в свою чергу допомогло організувати демократичні процеси та стимулювало розвиток політичної стабільності в країні.

Також слід відмітити, що деякі вчені фокусуються на історико-політичному підході дослідники приділяють увагу історичному контексту. Аналізують роль ключових подій таких, як Оксамитова революція, також вивчається роль

особистостей, особливо Вацлава Гавела це видно у працях Т. Мелещенко . та в книзі науковців С.Віднянського і А. Мартинова.

Як висновок можна сказати, що аналіз вітчизняних наукових праць засвідчує глибоку зацікавленість українських вчених та дослідників досвідом Чеської Республіки як прикладом вдалої демократизації в умовах постсоціалістичних трансформацій. Також не менш важливою є саме оцінка цього процесу, яка дозволяє краще розуміти політичні зміни у Чехії.

Дослідження процесу демократизації Чеської республіки значною мірою викликало зацікавленість як у чеських науковців та аналітиків, так і в англomовних вчених. Трансформація політичного режиму в Чехії та її перехід від авторитаризму до демократії розглядався в ширшому контексті змін в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Чеський досвід є одним з найуспішніших прикладів демократизації держави та відходу від авторитарного правління. Як чеські так і західні науковці застосовують порівняльно-аналітичний підхід до вивчення та аналізу демократичних перетворень в Чехії, і визначають роль партій, зовнішньої політики, політичних лідерів, процесу вступу до ЄС в прискоренні демократизації.

1.2. Методологія та понятійний апарат

Опис методичного підходу, який використовується для аналізу політичних процесів, а також уніфікація ключових термінів і понять є обов'язковим елементом дослідження. Методологічні основи охоплюють теоретичні та емпіричні підходи, щоб забезпечити об'єктивність отриманих результатів.

В роботі застосовуються історико-політичний та порівняльний методи, що дозволяють простежити вибіркові етапи розвитку політичних інститутів,

визначити закономірності їх трансформації та здійснити порівняння моделей політичного устрою національної держави у різні етапи її розвитку.

Використання структурно-функціонального підходу здійснюється з метою аналізу політичних інститутів як елементів складної системи. Вони виконують відомі функції в рамках політичного процесу, підтримуючи його стабільність, легітимність, а також забезпечуючи його відтворення.

Системний підхід дозволяє отримати цілісне бачення політичної системи як внутрішньогрупової педагогічної взаємодії або поєднання взаємодіючих підсистем, які згуртовуються у відносно стійку цілість. А це дає можливість врегулювати вплив кожної величини на інші.

Особливо важливе значення має динамічний синергетичний підхід, що акцентує увагу на саморегуляції, нелінійності та відкритості політичних систем. Політична влада у такому випадку трактується як процес стохастичної дифузії, який в ході виборчих циклів перебуває у стані фазового світження. Ці критичні стани можуть генерувати альтернативні сценарії подальшого розвитку цієї системи, тож такий підхід є цілком ефективним для аналізу кризових або перехідних явищ у політиці [6].

Окрім того, дослідження містить компоненти контент-аналізу, фактор якого передбачає систематичне опрацювання текстових джерел документів, серед яких законів, програм політичних партій, заяв, публічних виступів та інші.

Понятійний апарат охоплює визначення таких ключових термінів, як «політична система», «демократичний розвиток», «громадянське суспільство», «інституційна стабільність», «політична трансформація», «нелінійність політичного процесу», «Оксамитова революція» [19]. Що забезпечує цілісне й чітке розуміння досліджуваної проблематики на всіх етапах роботи.

Поняття «політична система» є одним із ключових у політичній науці. Вона описує сукупність інститутів, організацій та процесів, що визначають здійснення

політичної влади в межах держави. Політична система є основою для взаємодії між державою та суспільством і включає в себе державні органи, політичні партії, громадські рухи, а також законодавчі й виконавчі інститути, які формують політичний ландшафт країни. Вона може бути різною в залежності від політичних традицій і національних особливостей, а її розвиток залежить від зміни суспільних умов, економічних і культурних трансформацій.

Поняття «демократичний розвиток» описує процес еволюції політичної системи, орієнтуючись на реалізацію основних принципів демократії: прав людини, свободи, політичної участі та підзвітності влади перед громадянами. Демократичний розвиток відображає зміни у способах управління державою, зокрема, через забезпечення громадянських прав, розширення участі населення в політичних процесах, розвиток інститутів, що гарантують вільні й справедливі вибори, а також посилення ролі громадянського суспільства в контролі за діяльністю органів влади.

Поняття «громадянське суспільство» стосується сукупності недержавних інститутів, організацій та рухів, які займаються соціальною, культурною, економічною та політичною діяльністю, поза межами державних структур. Воно включає в себе різноманітні організації, що забезпечують участь громадян у політичному процесі, допомагають здійснювати моніторинг діяльності органів влади, захищати права людини і сприяти розвитку демократичних інститутів.

Інституційна стабільність є характеристикою політичної системи, що описує здатність її інститутів до тривалого і ефективного виконання своїх функцій. Стабільність інститутів важлива для забезпечення безперервного розвитку держави, оскільки дозволяє уникнути кризових ситуацій, що можуть виникати через політичну чи економічну нестабільність. Вона є важливим індикатором якості політичної системи та її здатності до адаптації у змінних умовах.

Поняття «політична трансформація» відображає процес значних змін у політичній структурі держави, які можуть мати місце в умовах переходу від однієї політичної системи до іншої. Це може включати зміни в політичних інститутах, політичному режимі, конституційних і законодавчих актах, що змінюють організацію влади. Політична трансформація може бути результатом революцій, реформ, криз або інших факторів, що вимагають адаптації політичної системи до нових реалій.

Саме поняття «Нелінійність політичного процесу» полягає в тому, що політичні зміни не завжди відбуваються за чітко передбачуваним або лінійним сценарієм. Політичні процеси можуть мати різні варіанти розвитку, що залежать від безлічі факторів, таких як соціальні рухи, міжнародні впливи, економічні кризи, випадкові події тощо. Це означає, що політичний розвиток часто може йти по неочікуваних або навіть випадкових шляхах, що робить передбачення політичних змін складним.

«Оксамитова революція» – мирний, ненасильницький процес радикальних політичних змін, зазвичай за допомогою масових протестів і громадського тиску, без застосування сили. Термін вперше був застосований до подій у Чехословаччині у 1989 році, коли була здійснена мирна зміна політичного режиму без застосування насильства, що призвело до падіння комуністичної влади і встановлення демократії.

Таким чином ці поняття є основними при дослідженні політичних процесів, оскільки вони дозволяють зрозуміти, як змінюються політичні системи, які фактори на них впливають і як відбуваються ці зміни в конкретних історичних умовах.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕХОДУ ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Вацлав Гавел як символ демократизації в Чехословаччині

Хід Оксамитової революції в Чехословаччині у листопаді 1989 р., що відбувалася під гаслами демократії та найкращих традицій чехословацької модерної політики, цілком обґрунтовує дослідження політичних поглядів В. Гавела як до, так і після революції. Він став не лише першим президентом оновленої чехословацької демократії, але й здобув визнання як у своїй країні, так і за кордоном завдяки своїм вимогам щодо тісного зв'язку між політикою та мораллю.

Формування політичної філософії Вацлава Гавела почалося ще у 1970-х роках, і в значній мірі основні засади його політичних поглядів, зокрема щодо демократії, залишалися незмінними. У своїх працях до 1989 р. Гавел зосереджував увагу насамперед на дегуманізуючому впливі тоталітарної комуністичної системи на суспільство та на тому, як вона спричинила тривожне зниження самосвідомості, свободи, гідності, творчості та різноманіття людини, а також призвела до стрімкого зростання фальшивої самосвідомості, страху, ненависті та раболіпства.

Він наголошував, що головною причиною моральної незрілості та руйнівності в суспільстві була загальна втрата віри в Бога, що водночас означала втрату абсолютної й універсальної шкали цінностей, а також справжньої людської ідентичності. Без неї неможливе автентичне сприйняття реальності та сміливість її висловлювати. Повернення до цих основних, хоч і ніколи чітко не визначених, цінностей у поєднанні з мужністю та готовністю до самопожертви,

на думку Гавела, було реалістичним шляхом до підриву та зміни будь-якої репресивної системи, а також до відновлення принципу участі громадськості в політичному житті.

Для розвитку цих бажаних якостей і здатності суспільства змінювати систему він запровадив концепцію «життя в правді». Заснування Хартії 77 частково було покликане стати практичною моделлю цього підходу. Основні принципи Хартії 77 передбачали, що характер політичної системи – незалежно від її природи – залежить від ставлення окремих людей. Хартія закликала до участі осіб із різними політичними поглядами (марксистів, анархістів, соціалістів, демократів, комуністів тощо), щоби показати, що для досягнення згоди з різних питань не потрібна єдина ідеологія – достатньо доброї волі й щирого інтересу до суспільних справ.

Учасників Хартії не цікавила політична влада чи практичні результати їхньої діяльності – головною метою було викриття безвідповідальності уряду в окремих сферах, зокрема порушення прав людини, а також повернення громадян до участі в житті суспільства в умовах тоталітарного режиму. Як і багато інших хартістів, В. Гавел вважав, що людям не так важливо, під якою політичною системою вони живуть, доки ця система задовольняє їхні потреби й не перетворює їх на її слуг.

Хоча Хартія мала велике значення як джерело інформації для громадськості, особливо на Заході, було нереалістично очікувати масової підтримки її прикладу через рівень комуністичних репресій у 1970-х роках. Кілька десятків її провідних активістів отримували фінансову та іншу підтримку з боку західних фондів, зокрема з Німеччини, але розраховувати на таку допомогу в ширших масштабах було складно. Більше того, було очевидно, що діяльність Хартії спричиняла ще більший тиск з боку влади, а не навпаки, і навіть сама активність Хартії поступово згасала, частково через внутрішні проблеми.

Не випадково, що демократична революція 1989 р. була здійснена молоддю, яка не мала жодного зв'язку з Хартією, і ще важливіше – самі хартісти не були готові до цих змін. Оскільки деякі з них брали участь у фінальних переговорах із комуністичною владою в листопаді 1989 р. щодо майбутньої форми правління, а багато колишніх комуністів залишилися при владі, то зміни, що сталися в 1989 році, багатьма сприймаються радше як передача влади, а не справжня демократична революція.

Проведення вільних виборів за багатопартійною системою стало одним із перших серйозних викликів, що постали перед чехословацьким народом після революційних змін. Той, хто здобуде перемогу чесним шляхом, отримає право на владу. Найголовніше для країни полягало в тому, аби перемогли ті політичні сили, які представляли найкращих у суспільстві – за своєю громадянською позицією, професійністю та політичними якостями. Саме вони мали вести суспільство вперед. В. Гавел, який був символом революції, мріяв про вільну, незалежну і демократичну республіку – державу з розвиненою економікою і справедливим соціальним устроєм. Тобто про таку країну, яка служить людині, а отже – може очікувати, що й людина служитиме їй. Республіку освічених, усебічно розвинених громадян, без яких жодне питання в жодній сфері неможливо вирішити. У процесі розбудови нової державності Гавел спирався на демократичну спадщину довоєнної Чехословаччини. Його ідеї багато в чому перегукувались з політичними переконаннями Томаша Масарика, заснованими на взаємній повазі та людяності [16].

Гавел вважав, що нова чехословацька політика має ґрунтуватися на моральних принципах і бути спрямованою на дотримання та захист прав людини. Його метою було створення держави, де панують законність і правопорядок, а громадянське суспільство має змогу вільно функціонувати. Його політичний курс отримав широку підтримку серед населення. Чеське суспільство стрімко

політизувалося. Країна впевнено рухалася до створення нової системи, і шлях назад був уже неможливий. Зміни були масштабними – вони охопили економіку, управління, соціальну сферу, культуру, а також внутрішню й зовнішню політику.

У своєму зверненні до громадян Гавел чесно й без прикрас описав реальний стан справ у країні та загальну атмосферу, яка панувала в суспільстві за часів комуністичного режиму. Він наголосив, що протягом сорока років його попередники щороку повторювали людям одне й те саме, хоч і в різних варіаціях: про те, як держава нібито процвітала, скільки мільйонів тонн було вироблено, як усі були щасливі, жили в добробуті та довіряли владі, і як на країну чекало світле майбутнє.

Гавел зауважив, що промисловість країни продовжує випускати продукцію, яка фактично нікому не потрібна, тоді як суспільство залишається без елементарно необхідних речей, якими люди щоденно користуються. У тому ж зверненні він відкрито говорив і про інше: держава, яка себе так називає, насправді принижує та виснажує своїх працівників, а застаріла економіка безглуздо витрачає залишки ресурсів, які ще залишилися. Оцінюючи загальну ситуацію в країні та суспільстві, президент закликав усіх громадян долучатися до процесу змін і брати участь у перетвореннях, адже лише спільними зусиллями можливо змінити соціально – політичну реальність.

Якщо говорити про перші результати нової політики Чехословаччини, то вони були справді вражаючими. Люди отримали шанс повернутися до демократичного способу життя. Колишні комуністичні партійні кадри були усунуті з владних позицій, а керівництво країни почали формувати ті, хто мав демократичні переконання. Подальші зміни в суспільстві значною мірою залежали від того, наскільки нова еліта була готова втілювати у життя власні ідеї.

Гавел завжди розглядав громадську політичну участь як необхідну умову для існування вільнішої та демократичнішої системи, проте вважав, що ставлення

окремих людей, особливо їхня сміливість, є набагато важливішими для системи, ніж сама її природа та правила. Саме в силі особистості – подолати власний страх і здійснити суттєві зміни в природі системи, особливо якщо йдеться про тоталітарний режим. Однак одним із його головних переконань було те, що природа людини, совість і людська ідентичність становлять надійну основу для відповідальної й сміливої політичної участі громадськості, що передбачало наявність таких якостей у суспільства.

2.2. Історичні передумови трансформації політичної системи, роль громадянського суспільства

Кінець XX століття ознаменувався епохальним явищем, яке можна охарактеризувати як «захід державного соціалізму». Ліберально – демократичні цінності, що утвердилися на цьому тлі, значною мірою визначили характер суспільно-політичної трансформації в посткомуністичних країнах Центральної Європи. Суспільна практика пішла шляхом реалізації «західної моделі цивілізації», у якій важливу роль відіграють демократія та плюралізм.

Однак демократія, як і ринкова економіка, має безліч форм. Навряд чи можна знайти дві країни, де вони функціонували б однаково. Навіть подібні конституційні устрої створюють лише рамки для досить різних політичних реальностей. Відмінності іноді настільки великі, що постає питання, чи дійсно йдеться про демократичний розвиток.

Держава Чехословаччина, яка існувала в недалекому минулому, переживши разом з іншими центрально європейськими країнами революційні події 1989–1990 років, стала на шлях трансформації своєї політичної системи. Видається надзвичайно актуальним простежити на її прикладі основний зміст цього процесу, тим більше що в його ході проявилися значущі для сучасності

дезінтеграційні тенденції, внаслідок чого Чехословаччина як єдина держава розпалася на два суверенних державних утворення – Чеську та Словацьку республіки.

Від самого початку політичної трансформації в Чехословаччині було закладено правові основи функціонування демократичних механізмів справжнього багатопартійного устрою. Було ухвалено відповідні закони, які майже одразу впровадили у суспільну практику порядок створення партій і політичних рухів, призупинення та заборони їхньої діяльності, а також участі у виборах. Було скасовано статті конституції, що закріплювали провідну роль Компартії Чехословаччини у суспільстві та її домінуюче становище в політичній системі країни.

У процесі формування нової структури та суб'єктів політичної системи чехословацького суспільства можна виділити кілька етапів. На першому етапі відбулося створення загальнодемократичного руху – Громадянського форуму (ГФ), реорганізація діяльності існуючих за часів соціалізму так званих союзницьких партій на демократичних засадах. На другому етапі відбулося формування нових політичних партій за зразком сучасних західноєвропейських.

Початок процесу політизації чехословацького суспільства можна віднести до 1987 року. Він проявився у формуванні структури опозиційних ініціатив. У програмних документах і заявах їхніх представників заперечувалася керівна роль Комуністичної партії як несумісна з принципами рівності громадян і з кодексом громадянських прав. Маніфест «Руху за громадянську свободу», який отримав назву «Демократія для всіх», закликав до обговорення принципів демократичної системи, що базується на політичному та духовному плюралізмі, змішаній економіці та взаємній терпимості.

Протести на вулицях Праги в серпні та жовтні 1988 р., а також у січні, вересні й жовтні 1989 р. стали свідченням зростаючого невдоволення в

суспільстві. Понад 30 тисяч громадян підписали звернення під назвою «Кілька слів». У цьому документі його автори звинувачували політичне керівництво в тому, що, прикриваючись гаслами «перебудови» та «демократизації», воно насправді запекло противиться всьому, що могло б сприяти демократичному розвитку або навіть віддалено його нагадувало. У зверненні наголошувалося також на зростанні суспільної активності й попереджалося про загрозу відкритої кризи. «Тому ми закликаємо керівництво нашої країни усвідомити, що настав час справжніх і глибоких системних змін, і що ці зміни будуть можливими й успішними лише за умови проведення дійсно вільного й демократичного обговорення» [12]. Серед вимог, озвучених у зверненні, були ті, що могли б суттєво змінити громадський клімат: звільнення всіх політичних в'язнів; гарантування свободи зібрань; офіційне визнання існування незалежних ініціатив; скасування заборони на створення незалежних громадських рухів, у тому числі профспілок, об'єднань і союзів; припинення прихованої цензури; надання незалежним засобам масової інформації рівних прав із державними; повага до прав віруючих; всенародне обговорення всіх проєктів, що стосуються змін у навколишньому середовищі; вільна дискусія не лише про події 1950 – х років, а й про Празьку весну, введення військ країн Варшавського договору на територію Чехословаччини та подальшу «нормалізацію» [12].

Правлячі кола Чехословаччини протиставили суспільству, яке очікувало змін, тактику жорстких репресивних заходів. Зростанню суспільного невдоволення супроводжував процес ескалації насильницьких дій з боку влади. Кульмінацією цих процесів стало 17 листопада 1989 р. Жорстока розправа поліції над беззбройною молоддю, що вийшла на вулиці Праги вшанувати пам'ять п'яти студентів, страчених нацистами півстоліття тому, викликала глибокий біль і протест у чехословацькому суспільстві.

Дії влади щодо студентів, які несли квіти й свічки, співали пісень і мирно демонстрували свої наміри, зробили опір режиму справою всіх поколінь і суспільних груп. Ця подія була сприйнята як загальнонаціональна трагедія, що сприяла об'єднанню всіх, хто був стурбований ситуацією в країні.

Безпосередньо після подій 17 листопада було створено Громадянський форум (ГФ) – організацію, яка за своїм характером стала аналогом загальнодемократичного фронту. До його складу увійшла майже вся опозиція. Увечері 19 листопада в приміщенні Драматичного театру в Празі зібралися представники клубу «Відродження», Хартії-77, Чехословацького Гельсінського комітету, «Кола незалежної інтелігенції», «Руху за громадянські свободи», «Артфоруму», «Чехословацької незалежної ініціативи», «Комітету несправедливо переслідуваних», чеського ПЕН-клубу, Чеської соціалістичної партії, КПЧ, церкви, творчих спілок та незалежних студентських організацій.

Було обрано Координаційний центр ГФ, який отримав не лише координаційні, а й керівні функції.

Громадянський форум, який проголосив себе суспільним рухом, став революційним центром, що розробляв стратегію боротьби і, мобілізуючи маси, втілював її в життя. ГФ висунув першочергову вимогу – усунення від влади представників комуністичного режиму. Такий вибір головного політичного удару був надзвичайно вдалим як з політичної, так і з психологічної точки зору: на керівниках комуністичного режиму лежало тавро національних зрадників, які у 1968 році допустили окупацію країни іноземними військами. Вони не мали авторитету ні серед рядових членів партії, ні в суспільстві загалом.

Вже 26 листопада 1989 р. були оприлюднені програмні засади Громадянського форуму під назвою «Чого ми хочемо». ГФ запропонував суспільству стислу, але всеохопну програму, в якій було розкрито питання побудови правової держави, створення плюралістичної політичної системи,

зовнішньополітичної стратегії країни, економічного розвитку, соціальної справедливості, охорони навколишнього середовища та розвитку культури [13].

Аналіз цієї програми є важливим настільки, наскільки Громадянському форуму вдалося вже на початковому етапі трансформації чехословацької політичної системи заручитися підтримкою не лише більшості політичних сил країни, але й значної частини всього суспільства.

Ідеологічна орієнтація програм партій, що з'явилися в політичному житті Чехословаччини після листопада 1989 р., ґрунтувалася на відмові від комуністичних ідеалів та утвердженні антикомуністичних настанов. Насамперед ці партії прагнули представити себе як сили, що протистоять тоталітаризму, рішуче відкидають комуністичне минуле та відстоюють демократичні принципи.

У контексті революційного піднесення повалення комуністичного режиму розглядалося як шлях до подолання всіх суспільних труднощів, у тому числі щодо формування нових демократичних чесько-словацьких відносин. Характерною рисою політичного процесу стала активна підтримка демократичних сил виборцями на виборах до Федеральних зборів у 1990 році.

У червні 1990 року був офіційно завершений перехід від тоталітаризму, де всю владу зосереджувала Комуністична партія Чехословаччини, до демократичної системи, що спиралася на принципи багатопартійності та поділу гілок влади [14].

Події листопада 1989 р., що призвели до радикальних змін політичної системи Чехословаччини, увійшли в історію під назвою «ніжної» або «оксамитової» революції. Практично протягом двох тижнів Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ), чие домінуюче становище в суспільстві здавалося міцним, якщо не сказати непорушним, була змушена передати владу в Празі громадському руху Громадянський форум (ГФ). У Словаччині владні функції перейшли до руху «Громадськість проти насильства» (ОПН).

До кінця 1989 року припинили свою діяльність органи та організації КПЧ у Чехословацькій народній армії, прикордонних військах, військах Міністерства внутрішніх справ, у корпусі національної безпеки, в органах прокуратури, юстиції, державного арбітражу, апаратах президіумів федерального та республіканських урядів. Сесія Федеральних зборів Чехословаччини завершилася в 1989 році обранням А. Дубчека головою парламенту, а В. Гавела – президентом республіки [15].

У період суспільно-політичної трансформації в Чехословаччині в 1990 – 1992 рр. ключові політичні рішення, зокрема щодо майбутнього державної єдності, ухвалювалися переважно політичними елітами без проведення загальнонаціонального референдуму. Відсутність прямого народного волевиявлення з питання збереження спільної держави частина дослідників розцінює як недостатній рівень врахування суспільної думки. Водночас саме в цей період були закладені основи демократичного державного устрою, які згодом стали фундаментом для функціонування політичних систем уже незалежних Чеської та Словацької республік.

Таким чином, трансформація політичної системи в Чехословаччині наприкінці ХХ ст. може слугувати зразком демократичних змін у постсоціалістичних країнах Центрально – Східної Європи. Важливими факторами цього процесу є чинники розчарування в авторитарному режимі, збільшення громадянського активізму та вплив демократичних цінностей Заходу. При цьому громадянське суспільство відіграло визначну роль: саме масові протести, ініціативи інтелігенції чи студентської молоді мали сприяння у формуванні альтернативних політичних рухів.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

3.1. Політична система Чеської Республіки: становлення та особливості.

Процес соціально-економічної та політичної трансформації, який охопив країни Центрально-Східної Європи на межі 1980–1990-х років, став унікальним явищем у світовій історії. Упродовж надзвичайно короткого історичного періоду – менш ніж за десятиліття – держави, що донедавна функціонували в умовах соціалістичної системи, здійснили масштабний і багатовимірний перехід до принципово нових моделей суспільного розвитку. Ці країни продемонстрували безпрецедентну динаміку реформ, яка охоплювала водночас інституційне становлення демократичного правління, лібералізацію політичного життя, формування громадянського суспільства, а також глибоку перебудову економічних механізмів у напрямку ринкових відносин.

Такий радикальний злам, що супроводжувався як значними досягненнями, так і серйозними викликами, не має прямих аналогів у світовій практиці. Впровадження ринкових реформ, приватизація, лібералізація цін, валютне регулювання, адаптація до міжнародної економічної системи – всі ці процеси стали складовими великого перехідного проєкту. Попри складнощі, багато з постсоціалістичних держав досягли значного прогресу у створенні ефективних демократичних інституцій та конкурентоспроможної економіки, довівши здатність до глибокого оновлення та інтеграції у європейський і глобальний простір.

Процес політичної трансформації в Чехословаччині в 1990–1992 роках відбувався на тлі становлення нових суспільних відносин і супроводжувався активним пошуком стратегії майбутнього розвитку держави. У цей період, коли демократичні інститути ще лише формувалися й були недостатньо ефективними, політичний процес значною мірою відірвався від запитів та інтересів широких верств населення. Відсутність чіткого механізму політичного представництва та складнощі в забезпеченні національного балансу спричинили поступове загострення міжетнічних та міжрегіональних суперечностей, що врешті призвело до мирного розпаду федеративної Чехословаччини й утворення у 1993 р. двох самостійних держав – Чеської Республіки та Словацької Республіки.

Попри політичну нестабільність і труднощі перехідного періоду, саме в ці роки було закладено фундаментальні засади нової демократичної політичної системи. Було розроблено правові механізми, визначено принципи поділу влади, створено умови для функціонування багатопартійності та конкурентних виборів. Ці трансформації стали важливою передумовою для подальшого демократичного розвитку вже незалежних Чехії та Словаччини.

У другій половині 1990-х рр. у політичному житті Чеської Республіки спостерігалось уповільнення процесу структуризації партійного поля. Основні політичні сили – правоцентристські партії та соціал-демократи – поступово консолідували свої позиції, однак розвиток стабільної двопартійної моделі залишався ускладненим через фрагментарність політичного спектра, електоральну нестабільність та зростання суспільної апатії. Незважаючи на це, демократичні інститути продовжували розвиватися, а політична система Чехії в цілому демонструвала поступову стабілізацію та європейську інтеграцію.

Еволюція посттоталітарного режиму в Чехословацькій Соціалістичній Республіці призвела до поступової лібералізації суспільного життя, що виявлялося у зростанні політичної активності населення, послабленні контролю

з боку держави та зменшенні ознак тоталітаризму. Одним із кульмінаційних моментів цього процесу стали події «Оксамитової революції» 1989 року, які стали результатом комплексу внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) чинників.

Серед внутрішніх причин ключову роль відігравала криза легітимності правлячої Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), що втрачала суспільну підтримку через відхід від принципу монолітної єдності та поступову дезінтеграцію владної вертикалі. Наростала фрагментація еліт, а спроби модернізації режиму не відповідали глибинним запитам суспільства. Своєрідним каталізатором внутрішніх перетворень стала поява і зростання впливу дисидентських рухів і неформальних об'єднань, які почали формувати основу майбутнього громадянського суспільства.

Зовнішньополітичний контекст також був надзвичайно сприятливим: міжнародна ситуація наприкінці 1980-х рр. стала унікальною для Центрально-Східної Європи. На відміну від жорсткої реакції СРСР у 1968 р. у 1989 р. радянське керівництво обрало політику невтручання, залишаючи вирішення внутрішніх питань за самою Чехословаччиною. Це надало опозиційним силам можливість діяти без страху зовнішньої агресії.

Водночас слід наголосити: демократичні зміни не були нав'язані ззовні – саме чеський і словацький народ стали рушіями трансформації. Ключову роль у цьому процесі відіграли зародки громадянського суспільства, серед яких особливе місце займали інтелектуальні й культурні середовища, що сформували альтернативні моделі майбутнього розвитку. Їхні програми ґрунтувалися на ідеях політичного плюралізму, правової держави та парламентської демократії, що забезпечило мирний характер переходу від авторитаризму до демократії.

Слід зазначити, що процес переходу до демократії в Чеській Республіці мав певні особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями та політичною

культурою. Чехословаччина стала однією з небагатьох країн Центральної та Східної Європи, яка в процесі трансформації не застосовувала авторитарних інструментів у політичній практиці. У цій державі не було тривалого перехідного періоду – перехід від посттоталітарного режиму до демократії відбувся практично миттєво. Водночас, незважаючи на високий рівень демократичної політичної та економічної культури, реформи тут розпочалися одними з останніх у регіоні [20].

У межах транзитологічних досліджень унікальним є й те, що в процесі демократичного переходу Чехословаччина розпалася на два суверенні державні утворення – Чеську та Словацьку Республіки. Проте цей факт не став на заваді утвердженню демократії в Чеській Республіці. Навпаки – мирне, конституційне та договірне завершення існування чехословацької федерації відіграло важливу роль в активізації демократичних процесів, завершенні перехідного періоду та трансформації Чеської Республіки в типову європейську державу.

Забезпечення сталого функціонування демократичної політичної системи в Чеській Республіці було зумовлене низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед об'єктивних передусім варто виділити наявність історичних передумов для становлення демократії. Чеська Республіка вважається єдиною країною Центральної Європи, яка мала достатній тривалий і успішний досвід демократичного розвитку в межах існування Чехословацької Республіки, особливо під час і після «оксамитової революції».

Для чехів демократія сприймалася як єдина можлива альтернатива соціального розвитку. Цей факт сприяв відродженню в 1990-х рр. у Чеській Республіці демократичної політичної культури. Про це свідчить рівень сприйняття демократичних цінностей більшістю населення та політичною елітою як основи організації суспільно-політичного життя та державного управління, а також негативне ставлення до недемократичних форм правління.

Суб'єктивним чинником успішних трансформацій у Чеській Республіці можна вважати здатність чеської політичної еліти запобігти політичній та управлінській кризі на початку 1990-х рр. Політична еліта країни змогла консолідуватися навколо державних пріоритетів політики, що стало основою для успішних перетворень у соціально-політичній сфері.

Досить довгий досвід функціонування нової політичної системи засвідчив її здатність долати соціально-політичні кризи без загрози для демократичного ладу. Поєднання цих факторів дає підстави стверджувати, що повернення до тоталітарно-авторитарних тенденцій у Чеській Республіці є неможливим.

У системі демократичного врядування Чеської Республіки особливої ваги набуло місцеве самоврядування, яке впродовж 1990-х і на початку 2000-х рр. зазнало глибоких реформ, що стали одним із пріоритетних напрямів державної політики. Реформування супроводжувалося широким консенсусом між представниками політичного спектра та інституціями громадянського суспільства щодо раціонального розподілу повноважень і ресурсів між центром та місцевими органами, а також щодо нового адміністративно-територіального устрою. Поступово відбулося переосмислення раннього етапу змін, коли домінував підхід так званого «локального романтизму», що акцентував на самоврядуванні як на політичному суб'єкті. Згодом акценти змістилися: місцеве самоврядування почали розглядати як ключовий інструмент надання якісних публічних послуг та підвищення добробуту населення.

Уже з початку 1990-х рр. у Чеській Республіці були закладені основи політичного плюралізму, які сприяли переходу від однопартійної до демократичної багатопартійної системи. Однією з передумов цього стала ефективна правова модель регулювання партійної діяльності, яка забезпечила формування стабільної партійної структури. Політична еліта виявила здатність дотримуватися принципів демократії, ухвалювати рішення на основі консенсусу

та в межах правового поля [21]. Чеське законодавство передбачило механізми, що мінімізували вплив великих бізнес-груп на політичні партії, завдяки чому вдалося уникнути надмірної фрагментації політичного ландшафту та створити передумови для консолідації впливових політичних сил – зокрема, Громадянської демократичної партії та Чеської соціал-демократичної партії. Попри їх домінантну роль, вони не утворили двопартійну систему, оскільки в процесі формування уряду їм доводиться шукати підтримки серед інших політичних суб'єктів.

Разом із цим, процес консолідації громадянського суспільства в Чехії ще не завершено, хоча створена в 1990-х – на початку 2000-х рр. інституційна модель демонструє життєздатність і ефективність. Громадянські інституції відіграють важливу роль у захисті прав і представництві інтересів населення, отримуючи при цьому позитивне сприйняття з боку суспільства. Успішна інституціоналізація громадянського суспільства була зумовлена не лише політичними, а й історико-культурними факторами: традиції лібералізму, плюралізму та демократії, що були властиві чеському суспільству в період Австро-Угорської імперії та міжвоєнної Чехословаччини, забезпечили спадковість громадянської культури. Тож на початку 1990-х рр. мова йшла не про її створення заново, а радше про оновлення та активізацію [22].

Розбудова демократичних інститутів у Чеській Республіці спиралася на чіткі положення Конституції, яка гарантує право громадян на участь у здійсненні влади як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Хартія основних прав і свобод закріплює цей принцип, дозволяючи кожному громадянину брати участь в управлінні державними справами. Інститут референдуму, що є однією з форм прямої демократії, має суворе нормативне регулювання – для його проведення необхідно ухвалити спеціальний конституційний закон, підтриманий кваліфікованою більшістю в обох палатах

парламенту. Упродовж останніх десятиліть у Чеській Республіці відбулися суттєві зрушення як у сфері розвитку референдумної практики, так і вдосконалення системи місцевого самоврядування, що нині відіграє одну з ключових ролей у функціонуванні демократичного механізму держави.

Таким чином, 14 листопада 2002 року Парламент Чеської Республіки мав ухвалити спеціальний конституційний закон щодо референдуму про вступ Чеської Республіки до ЄС і закон про внесення змін до конституційного закону, який набув чинності 1 березня 2003 року. У результаті в червні 2003 року було проведено перший і поки єдиний загальнодержавний референдум. Ні багаторічні дискусії, ні 15 проєктів конституційних законів, поданих з 1993 року, не призвели до ухвалення конституційного акта про загальний референдум.

У 1990-х роках основними прихильниками загального референдуму були політичні сили, що займали радше крайні позиції на політичному спектрі, а також партії зі значною регіональною підтримкою та маргінальні політичні групи. Починаючи з парламентських виборів 2006 року, в Чеському парламенті з'явилися нові впливові політичні партії. Найгучніше підтримку прямої демократії висловлювали маркетингові та популістські партії, такі як «Справи громадські» (VV) та «Світанок прямої демократії» Томіо Окамури.

Конституція новоствореної Чеської Республіки, яка виникла внаслідок розпаду Чехословаччини у 1992 році, офіційно закріпила гарантію самоврядування для територіальних громад. Ця конституційна норма стала фундаментом для системної реформи муніципального устрою та активного розвитку місцевого самоврядування в країні. Враховуючи труднощі, пов'язані з обмеженими можливостями малих місцевих рад виконувати свої функції, було ухвалено рішення про об'єднання менших муніципалітетів – тих, де проживає менше ніж 3000 осіб – у асоціації. Такий підхід дозволив підвищити ефективність

управління на місцях і покращити якість надання публічних послуг для населення.

На сьогодні в Чеській Республіці налічується понад 6200 муніципалітетів, з яких близько 80 % обслуговують населення, що не перевищує 1000 осіб. Ця структура свідчить про збереження високого рівня локальної самостійності та розгалуженості адміністративної мережі, що відповідає традиціям країни.

Крім того, для забезпечення демократичного представництва, у всіх населених пунктах щочотири роки проводяться вибори до місцевих рад – виборних органів місцевого управління – а також вибори старост, які виконують функції голів рад. У більших містах ці посадові особи носять назву приматорів. Такий механізм сприяє безпосередній участі громадян у місцевому управлінні, забезпечуючи прозорість і підзвітність влади перед мешканцями.

Варто також відзначити, що реформа місцевого самоврядування в Чеській Республіці стала не просто адміністративним перетворенням, а важливим кроком до демократизації суспільства, зміцнення громадянської активності та розвитку партнерства між владою і громадою. Це створило передумови для сталого розвитку регіонів і підвищення рівня життя мешканців за рахунок більш ефективного використання ресурсів і кращої організації соціальних, економічних і культурних послуг.

З 1 січня 2011 року новітнім інструментом прямої демократії в системі Чеської Республіки став регіональний референдум. Палата депутатів ухвалила відповідний закон у квітні 2010 року. Для забезпечення його чинності було необхідно подолати негативний вердикт верхньої палати парламенту, а також вето президента. Вимоги до чинності та юридичної обов’язковості регіонального референдуму ідентичні вимогам, що застосовуються на місцевому рівні.

Політична трансформація в Чехословаччині відбувалась у складних умовах, коли демократичні інститути ще тільки починали формуватися, а

політична система не була повністю стабільною. Відсутність ефективних механізмів політичного представництва, міжетнічні та міжрегіональні суперечності призвели до мирного розпаду федерації на Чеську та Словацьку Республіки в 1993 році. Незважаючи на це, саме цей період заклав фундамент нової демократичної системи, заснованої на правовому поділі влади, багатопартійності та вільних виборах.

Окремо слід виділити значення «Оксамитової революції» 1989 року, яка стала поворотним моментом у боротьбі за демократію. Вона стала результатом внутрішньої кризи комуністичного режиму, послаблення контролю з боку держави, зростання впливу дисидентських рухів і сприятливих зовнішніх обставин, зокрема невтручання СРСР. Цей мирний і безкровний перехід підтвердив роль чеського і словацького народів як головних рушіїв змін, заснованих на ідеях політичного плюралізму, правової держави та парламентаризму.

Особливістю демократичного переходу в Чеській Республіці стала відсутність авторитарних методів і швидкість реформ – країна не мала тривалого перехідного періоду, що відрізняло її від багатьох інших постсоціалістичних держав. Водночас історична традиція демократії, набута ще в період міжвоєнної Чехословаччини, сприяла відродженню демократичної політичної культури. Це дало змогу політичній еліті уникнути криз і консолідуватися навколо державних інтересів, забезпечуючи стабільний розвиток демократичних інституцій.

Значну роль у становленні демократичного врядування відіграло місцеве самоврядування. Реформи 1990-х та 2000-х років дали змогу організувати муніципалітети так, щоб вони могли ефективно надавати послуги громадянам і підтримувати якість життя на місцевому рівні. Консенсус між політичними силами і громадянським суспільством щодо розподілу повноважень сприяв тому,

що система місцевого самоврядування в Чеській Республіці фактично наблизилася до європейських стандартів.

Важливим елементом демократичної системи стала багатопартійність і політичний плюралізм, які сформувалися на основі чітких правових норм. Законодавство чітко регламентувало діяльність партій, відокремлюючи політику від впливу великих бізнес-груп, що запобігало надмірній фрагментації політичного поля. Основні партії – Громадянська демократична партія і Чеська соціал-демократична партія – стали головними конкурентами, проте жодна з них не мала достатньої підтримки для самостійного формування уряду, що сприяло політичному плюралізму.

Громадянське суспільство в Чехії також поступово формувалося і виконувало важливу роль захисника інтересів населення. Ліберальні та демократичні традиції, що історично склалися ще за часів Австро-Угорщини, сприяли відновленню громадянської культури, що стало однією з ключових передумов успішної демократичної трансформації.

Конституційні засади Чеської Республіки гарантують участь громадян у державному управлінні як через обраних представників, так і безпосередньо – через інститут референдуму, який має суворі правові вимоги до організації і проведення. Хоча загальнодержавний референдум проводився лише один раз (про вступ до ЄС у 2003 році), цей інструмент прямої демократії закріплений у правовій системі і розвивається. З 2011 року з'явився також регіональний референдум, що розширює можливості громадян впливати на рішення місцевого рівня.

Підсумовуючи, формування демократичних інститутів у Чеській Республіці – це результат унікального поєднання історичних традицій, активної громадянської позиції населення, політичної волі еліт та розумної правової політики. Незважаючи на виклики і перехідні труднощі, країна успішно

утвердила демократичні принципи, створила стабільну політичну систему і інтегрувалася до європейського демократичного простору, підтверджуючи, що

3.2. Формування партій в Чеській Республіці як фактор демократизації

Після падіння комуністичного режиму наприкінці 1989 року Чеська Республіка розпочала активне формування демократичних інститутів, серед яких партійна система відіграла ключову роль. Успадкувавши традиції Першої Чехословацької Республіки, країна стала одним із прикладів відносно успішного переходу від авторитарного правління до плюралістичної демократії.

У цьому процесі формування конкурентоспроможної партійної системи та проведення виборчих реформ стали важливими чинниками політичної стабільності, легітимності влади й ефективного представництва інтересів громадян. Цей підпункт розглядає розвиток партій у Чеській Республіці крізь призму демократизації та аналізує ключові етапи трансформації виборчої системи в контексті політичної еволюції країни.

Протягом останніх десятиліть посткомуністична Європа пройшла революційні зміни, які зачепили практично всі сфери розвитку країн у центральній і південно-східній Європі.

Падіння радянської імперії та розпад Югославії відкрили східній частині європейського континенту шлях до свободи та демократії. Для більшості країн у цьому регіоні ця зміна стала першою можливістю побудувати демократичну політичну систему, лише кілька країн, мали свідомість та досвід у функціонуванні політичної демократії зі своєї історії.

Однією з цих країн, з хорошим демократичним досвідом, була Чехословаччина, або Чеська Республіка. Більшість представників нової політичної еліти після падіння комуністичного режиму наприкінці 1989 року

віддавали належність спадщині «масариківської» Першої Республіки, яку загалом розглядали як зразок парламентської демократичної влади, що своїм впливом сягала всієї міжвоєнної Європи.

Домінуючою партійно-політичною системою на території новоствореної Чехословаччини відразу на початку її існування - стала чеська партійна система. Ця система в контексті виборчих реформ на рубежі століть досить швидко розвивалася до вигляду обмеженої багатопартійності без домінуючого політичного полюсу.

Окремі політичні суб'єкти можна досить легко розрізнити за класичними методами - на основі політичних ідеологій ми спостерігаємо в чеському партійному спектрі консервативні партії (старочехи, католицькі партії), ліберальні (Народна партія свободомисливих під керівництвом Швегло), і соціалістичні (соціал-демократія, національні соціалісти); на основі класичних політологічних розбіжностей ми можемо поставити вище наведені чеські політичні партії в протилежність християнській партії, радикальній партії, прогресивній партії.

Конкурентні вибори та конкурентні виборчі установи загалом є однією з найважливіших інституцій у сучасних демократіях. Вони дають виборцям можливість безпосередньо взяти участь у політичному процесі, обираючи майбутні політичні еліти.

Одночасно вибори значно впливають на форму та ідентичність політичного представництва і в значній мірі визначають, як функціонуватиме політична система. З 40-х рр. 20 ст. виборчі системи, за словами багатьох дослідників, стали переважаючою інституцією та розглядаються як ключова у дослідженні процесів управління. Л. Монро та А. Роуз зазначають: «Що розуміння наслідків виборчих систем надзвичайно важливе для розуміння характеру уряду, процесів

формування виборчих коаліцій перед виборами та після них, а також загальної стабільності демократичних систем» [23].

Чехословаччина, а пізніше Чеська Республіка, пройшли протягом перших двадцяти років свого демократичного розвитку через ряд обговорень щодо того, як встановити парламентські виборчі правила. Починаючи з 1996 року, стало звичаєм в Чеській Республіці, що після кожних виборів до палати представників відбуваються дискусії щодо можливості зміни виборчої системи (виняток становить період після виборів до палати представників у 2010 році, після яких утворилася урядова більшість з 118 депутатів у Палаті представників).

Якщо більш детально зупинитися на політиці виборчих реформ для виборів першого порядку у Чехословаччині, а пізніше в Чехії, ми можемо простежити три етапи, на яких готувалася (парламентська) виборча реформа.

Окремі фази які відрізняються один від одного аргументацією, чому варто проводити виборчу реформу, у меті моніторингу намічені зміни до виборчих правил, а також у питанні, чи вони фігурували б необхідна (або виправдана) реформа або цілеспрямована реформа.

Перший етап можна визначити періодом від початку 1990-х до парламентських виборів, що відбулися в 1992 році. Це включатиме, з одного боку, обговорення нових виборів правил установчих виборів, які відбулися на початку 1990 року.

Другий етап політики виборчих реформ в Чеській Республіці частково можна визначити від дати дострокових виборів, які відбулися у 1998 році, або від моменту підписання документу під назвою «Договір про створення стабільного політичного середовища» в Чеській Республіці, укладений між Чеською соціал-демократичною партією та Громадянською демократичною партією» від 9 липня 1998 року відомого як «опозиційний договір», що містив угоду про зміну

виборчих правил, і до парламентських виборів у 2002 році, коли нові парламентські виборчі правила 2002 року були введені в дію.

Сюди входила опозиційно-договірна виборча реформа, підготовлена Чеською соціал-демократичною партією та Громадянською демократичною партією та схвалена у 2000 р., а також рішення Конституційного суду «№ 64/2001 Sb», яке скасувало більшість положень, затверджених в рамках так званої опозиційно-договірної виборчої реформи, та наступна виборча реформа 2002 року, зумовлена втручанням Конституційного суду.

Проте це часове визначення другої фази пов'язане лише з самою реалізацією політики парламентських виборчих реформ. Її невід'ємною частиною є академічна дискусія про доцільність зміни тодішньої парламентської виборчої законодавчої бази, яка почалася не пізніше, ніж перед парламентськими виборами 1996 року (детальніше див. нижче).

Навіть парламентські вибори 2002 року не є остаточним завершенням розмов про зміну виборчих правил на користь великих партій, згідно з логікою аргументації, типової для другої фази чеської політики парламентських виборчих реформ. Навпаки, навіть невдовзі після парламентських виборів 2006 року виникла думка про підготовку виборчої реформи, що сприяє двом найбільшим партіям за рахунок менших. Проте подальший політичний розвиток не дозволив цій дискусії продовжитися.

Третій етап представляє період так званого другого уряду Тополанка (від кінця 2006 року до початку 2009 року), коли партії урядової коаліції (ODS, KDU-ČSL і Зелена партія) у грудневому коаліційному договорі зобов'язалися здійснити реформу виборчої системи, для якої були встановлені два основні параметри: бонус для переможної партії та підвищення пропорційності виборчих результатів.

Чеські парламентські вибори, які відбулися у 2006 році, принесли результати, що призвели знову до неможливості створення більшості урядової коаліції.

Почало говоритися про так званий виборчий тупик. Після оголошення виборчих результатів виявилось, що політичні партії, які декларували готовність укласти урядову коаліцію - ОДС, КДУ-ЧСЛ і Зелена партія - мають разом сто мандатів, так само, як і дві інші представлені партії в Палаті представників - ЧССД і КСЧМ.

Можлива співпраця ЧССД і менших партій для формування парламентської більшості також не вистачила (ці три партії мали усього 93 мандати). Крім того, менші політичні партії відкрито заявили про незгоду входити до уряду, який мав би підтримку будь-якої форми від КСЧМ, що унеможливило навіть варіант утворення меншинового уряду. Різні фази політики парламентських виборчих реформ відрізнялись також у інституційному середовищі, в якому вони готувалися (і, за потреби, реалізовувалися), особливо в обсязі можливостей, які інституційний контекст надавав авторам виборчої реформи.

Річард Кац розрізняє так звані великі (major) та малі (minor) виборчі реформи залежно від того, чи змінюється весь виборчий систем або лише деякі його параметри при збереженні основної виборчої формули. Якщо відбувається зміна виборчої формули (наприклад, виборча система більшості замінюється пропорційною або навпаки), Кац називає це великою виборчою реформою. Але якщо виборча формула залишається незмінною, але змінюються лише деякі основні параметри виборчої системи (наприклад, розмір виборчих округів, встановлення виборчого порогу, метод перерахунку голосів виборців на мандати тощо), то Кац називає таку виборчу реформу малою [24].

Так звана «грецька версія» виборчої реформи встигла отримати форму законопроекту і була внесена до Парламенту для законодавчого процесу, але після висловлення недовіри уряду Тополянка у березні 2009 року їй не вдалося бути схваленою. Навпаки, цей законопроект виборчої реформи був відхилений у Парламенті вже на першому читанні. Таким чином, для парламентських виборів, які відбулися у 2010 році, залишалася діюча система виборчих правил.

Політична трансформація Чеської Республіки у посткомуністичний період стала можливою завдяки поєднанню декількох чинників: наявності історичних традицій парламентаризму, високого рівня політичної культури серед населення, прагнення до європейської інтеграції та відносно стабільного економічного середовища.

Створення нових партій, поступове формування стабільного партійного спектру та інституціоналізація політичної конкуренції стали основою для побудови відповідального уряду, зміцнення політичної легітимності та забезпечення участі громадян у демократичному процесі.

Одним з важливих проявів демократизації стала поява нових політичних акторів, які відображали суспільний запит на зміни та реформування політичної системи. У цьому контексті особливу роль відіграли такі політичні сили, як Громадянський форум (OF), який відіграв значну роль у перехідному періоді, та пізніші нові формації, як наприклад, ANO 2011, яка з'явилася вже у 2010-х роках і заявила про себе як антисистемна партія. Незважаючи на зміну електоральних уподобань, загальна структура партійної системи зберігала елементи стабільності, що свідчить про інституційну зрілість демократичних механізмів у країні.

Поступово чеська партійна система трансформувалася від початкової фрагментованої моделі до моделі, де почали домінувати кілька основних гравців, таких як Громадянська демократична партія (ODS), Чеська соціал-демократична

партія (ČSSD), Комуністична партія Богемії і Моравії (KSČM), а згодом і популістський рух ANO. Ці партії не тільки брали участь у формуванні урядів, але й активно впливали на виборче законодавство, баланс влади між гілками влади та європейську інтеграційну політику.

Особливе значення у процесі демократизації мали регулярні, вільні та чесні вибори, які відбувалися відповідно до встановлених правил. Чеська Республіка змогла уникнути таких типових для інших посткомуністичних країн проблем, як масові фальсифікації, політично вмотивоване втручання у діяльність виборчих комісій або обмеження прав опозиції.

Крім того, роль ЗМІ та громадянського суспільства у Чеській Республіці також варта уваги. Незалежні медіа, активні громадські організації та різноманітні аналітичні центри створювали середовище, в якому політична конкуренція розгорталася відкрито, а дії партій і уряду піддавалися пильному громадському контролю.

Європейська інтеграція, зокрема вступ Чехії до Європейського Союзу у 2004 році, також вплинула на стабілізацію партійної системи. Необхідність адаптації внутрішнього законодавства до європейських стандартів, участь у європейських політичних структурах та відповідальність перед міжнародними партнерами стали стимулом для модернізації партій, посилення інституційної відповідальності та стратегічного мислення політичних еліт.

У підсумку, формування партійної системи в Чеській Республіці було не лише технічним процесом побудови політичних інститутів, а й сутнісним елементом демократизації. Попри періодичні виклики – популізм, падіння довіри до традиційних партій, виборчі кризи – Чехія зберегла базові принципи політичного плюралізму та демократичного представництва.

ВИСНОВКИ

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дає підстави стверджувати, що в науковому середовищі сформувався комплексний і різноплановий підхід до вивчення демократичного транзиту Чеської Республіки. У вітчизняній науці домінує порівняльно-аналітичний підхід, у межах якого Чехія розглядається у ширшому контексті постсоціалістичних трансформацій у Центрально-Східній Європі. Демократичний досвід Чехії постає як зразок «м'якої» трансформації – без значних соціальних потрясінь, із уникненням авторитарних рецидивів, що й викликає особливу зацікавленість українських дослідників. Вони аналізують як інституційний розвиток – партійну систему, виборчу систему, місцеве самоврядування – так і зовнішньополітичний вектор, зокрема роль євроінтеграції як каталізатора демократизації.

Акцент також робиться на історико-політичному аспекті, що проявляється у вивченні ролі Вацлава Гавела та ключових подій, таких як Оксамитова революція. У зарубіжній, зокрема чеській і англomовній літературі, домінують стратегічно-порівняльні та інституційні підходи. Західні дослідники вивчають чеський кейс у рамках теорій демократичного транзиту та консолідації, приділяючи увагу як внутрішнім чинникам (структура політичної системи, стабільність партійної конкуренції, правова держава), так і зовнішнім – насамперед впливу Європейського Союзу. Дослідження науковців фокусуються на аналізі державного управління, розвитку партійної системи, зовнішньої політики та регіональної дипломатії.

У даній роботі застосовано комплексний підхід, який поєднує проблемно-хронологічний, історичний та структурно-функціональний підходи, порівняльний аналіз, а також контент-аналіз наукових джерел і публікацій. Така методологічна багатовимірність дозволяє провести глибокий аналіз політичних

змін, особливо у кризових або перехідних ситуаціях, як-от демократичні транзити постсоціалістичних країн. Особливу цінність має застосування системного підходу, який забезпечує розгляд політичної системи як єдиної цілісності, де всі елементи взаємодіють, підтримуючи її стабільність і здатність до самовідтворення. Використання синергетичного підходу відкриває можливості для інтерпретації складних, динамічних і часто нелінійних процесів демократичних змін, де політична система реагує на зовнішні та внутрішні виклики нестандартно й адаптивно.

Оксамитова революція 1989 року стала кульмінацією глибоких соціальних, моральних і політичних процесів, які десятиліттями визрівали в чехословацькому суспільстві. Історичні передумови трансформації політичної системи Чехословаччини були тісно пов'язані з втратою легітимності комуністичної влади, моральним занепадом політичної еліти, економічною неефективністю та відчуженням громадян від процесу прийняття рішень.

Вацлав Гавел відіграв ключову роль у демократичній трансформації Чехословаччини, виступивши не лише політичним лідером, а й моральним авторитетом, який зміг об'єднати суспільство навколо ідеалів свободи, прав людини та правової держави. Його лідерство стало символом мирного переходу від тоталітаризму до демократії та прикладом того, як етика, відповідальність і громадянська мужність можуть змінити політичну систему.

Формування демократичних інституцій у Чеській Республіці стало результатом успішного й мирного переходу від тоталітаризму до демократії, заснованого на історичних традиціях парламентаризму, активній участі громадян, політичній волі еліт та ефективному правовому регулюванні.

Цей досвід показує, що глибокі інституційні зміни можливі без насильства – через правову реформу, суспільний консенсус і активне місцеве самоврядування. Партійна система відіграла вирішальну роль у процесі

демократизації Чеської Республіки, ставши не лише механізмом політичного представництва, а й гарантом стабільного розвитку нової демократичної моделі. Вона забезпечила конкурентність виборчого процесу, легітимність влади та можливість ефективного формування урядів. Здатність чеських партій адаптуватися до змін, впроваджувати виборчі реформи й підтримувати політичний плюралізм сприяла інституційній зрілості країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. O. Pick, and V. Handl. «Zahraniční politika České Republiky: 1993–2004: úspěchy, problémy a perspektivy». Praha: *Ústav mezinárodních vztahů*, 2004.
2. V. Zdeněk. «Dějiny české politiky v dokumentech». Praha: *Professional Publishing*, 2005. URL: <https://www.databazeknih.cz/knihy/dejiny-ceske-politiky-v-dokumentech-95113> (дата звернення: 28.04.2025).
3. H. Petr, and J. Smolík. «Politický systém a politické strany České republiky». Brno, 2019. URL: <http://surl.li/noxiq> (дата звернення: 30.04.2025).
4. K, Michal. «Consolidation and Stabilization of the Party System in the Czech Republic.» *Political Studies*, Special Issue, 1998. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/1467-9248.00152> (дата звернення: 3.05.2025).
5. Juptner, Petr, and Iveta Kruntoradová. «Local Government in the Czech Republic». *Public Policy and Administration*, Vol. 13, No. 4, 2014, pp. 194 –198. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/3937> (дата звернення: 4.05.2025).
6. Політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб. наук. та навч.- метод. праць за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. Вип. 14. 20 – 26 с.
7. Мелещенко Т. В. Трансформаційні процеси в Чехословаччині у 1989–1992 рр. Роль Вацлава Гавела у поверненні країни до загальноцивілізаційного русла *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 06. Історичні науки*. Вип. 7. Київ, 2010. с. 268-273. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/15568> (дата звернення: 4.05.2025).

8. Федорчак Т. Діяльність сучасних праворадикальних партій у Чехії – Чернівці: Чернівецький національний університет. 2019. с. 164 – 173. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/mhpi/article/view/329/321> (дата звернення: 4.05.2025).

9. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ: Києво-Могилянська академія, 2011. 389 – 396 с. URL: https://catalog.lounb.org.ua/bib/392150?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 4.05.2025).

10. Федорчак Т. Політична трансформація Чехії: особливий випадок серед постсоціалістичних країн *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2010. Вип. 21–22. с. 30 – 34. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ippss_2010_21-22_28 (дата звернення: 5.05.2025).

11. О. Alexandr. «Česká zahraniční politika». Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2009.

12. Петиція «Кілька слів». URL: http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php (дата звернення: 24.04.2025).

13. Co chceme, Deset pražských dnů. Praha, 1992. с. 506 – 509

14. Закон ЧССР про політичні партії № 15/1990 Sb. Sbírka zákonů. Praha, 1990. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15> (дата звернення: 25.04.2025).

15. Закон ЧССР про вибори до Федерального зібрання № 47 1990 Sb. Sbírka zákonů. Praha, 1990. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-47> (дата звернення: 25.04.2025).

16. Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет. Київ: Сатсанга, 2001. 129 – 132 с.

17. Андросук І. Соціо-політична зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи в Чехії: від «оксамитової революції» до сьогодення.

Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Вип. 8, 2016.

URL:https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/androshchuk_sotsiopolitychna.pdf (дата звернення: 27.04.2025).

18. J. Pelikan. «Socialist Opposition in Eastern Europe. London: Allison & Busby», 1976. 218 – 222 p.

19. Політологічний словник, автори-укладачі: д.іст.н., проф. кафедри історії України та філософії ВНАУ Левчук К.І.; к.іст.н., доц. кафедри історії України та філософії Богатчук С.С. Вінниця, 2015 р. 38 – 40 с.

20. Марадик Н. Особливості процесу переходу до демократії в Чеській Республіці *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2009. Вип. 13. с. 126 – 134.

21. Fiala, P. «Česká republika: transformující se nebo konsolidovaný politický systém? Pokus o aplikaci obecných kritérií a indikátorů konsolidace na český případ, Petr Fiala» *Středoevropské politické studie*. 2001.

22. L. Cabada «Politický systém České republiky. Historie a současnost» Ladislav Cabada, Karel Vodička. Praha Portál, 2007. 370 – 374 s.

23. Burt L. Monroe and Amanda G. Rose Electoral Systems and Unimagined Consequences: Partisan Effects of Districted Proportional Representation 2002 URL: <https://www.jstor.org/stable/3088415> (дата звернення: 16.05.2025).

24. Katz, Richard Why There Are So Many (or So Few) Electoral Reforms?, in Gallagher, Michael Mitchell, Paul, eds., *The Politics of Electoral Systems*, , Oxford University Press. 2005. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402382.2011.555974> (дата звернення: 16.05.2025).

25. M. Berner,.; J. Amos, and R. Morse. «What Constitutes Effective Citizen Participation in Local Government? Views from City Stakeholders» *Public Administration Quarterly*. 2011, 161 – 163 p.

26. N. Kemps «Local Governance in Comparative Perspective» *Monography*. Berlin: Springer, 2020. 307 – 310 p.

27. Z. Suchá. Tendence estetické výchovy a vzdělávání v komunistickém systému. Magisterská diplomová práce. BRNO, 2012. c. 86 – 91.

28. M. Vít. The Czech Republic: Between West and East. University of masarikova university. BRNO-2019. c.182 – 188.

29. Чиркін. А. Організація місцевого самоврядування Чехії у світлі положень європейської хартії місцевого самоврядування. Монографія. Харків: Видавництво національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, 2015. 161– 165 с.

30. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України). Київ. Знання України. 2007. с. 18 – 24.

31. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. с. 187 – 192. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5948> (дата звернення: 19.05.2025).

32. Європейська хартія місцевого самоврядування: Страсбург 15 жовтня 1985 р. (Хартія ратифікована Законом № 181/1999) від 7 травня 1999 Р. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-181> (дата звернення: 19.05.2025).

33. Митровка Я. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування Чеської Республіки. Ужгород: Вид-во ужгородського нац. ун. 2009. 97 – 104. с.

34. Бойко І. Політичні реформи в Чехії після 1989 року: монографія. Харків: Вид – во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 287 – 293 с.

35. Грабовецька А. Політичні реформи в Чехословаччині: досвід для Чехії. Чернівці: Видавництво Чернівецького університету, 2015. с. 270 – 274.
36. Лендъєл М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : Монографія. ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» Ужгород: Мистец. Лінія. 2011. с. 200 – 205.
37. Головачев І. О. Інституційне відродження місцевого самоврядування в Чеській та Словацькій республіках. Ужгород: УжНУ, 2012 4 – 8.с.
38. S. Balik. «Politický systém českých zemí 1848-1989» 3. vyd. Brno, 170 – 178 s. 2011. URL: <https://is.muni.cz/publication/935460/cs> (дата звернення: 19.05.2025).
39. A. Przeworski. «Democracy and the market, political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America.» N.Y.: Cambridge Univ. Press, 1991. 205 – 210 p.
40. Roeder Ph.G. The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences Slavic Review. 1999. Vol.58. № 4. Winter. p. 761 – 764.
41. Bureš J., CharvátJ., JustP., ŠtefekM.. «Česká demokracieporoce1989: institucionální základyčeskéhopolitického systému» Praha: Grada 2012 528 s.
42. Bunce V. Comparing East and South Journal of Democracy. 1995. Vol.6. №.3. p. 109 –112.
43. Matheson A. Modernisacja sektora publicznego: nowy program. Przegląd dwóch dekad modernisacji z perspektywy zarządzania zasobami ludzkimi. Sluzba cywilna. 2003/2004. № 7. s. 49 – 52.
44. Havel. V. Prosim strucne. Rozhovor s Karlem Hvizdalou, poznámky, dokumenty, redakce: Jan Zelenka, Vaclav Havel. Ceske Budejovice, gallery, 2006.
45. SmolíkJ. Krajněpravicové politické stranyvzemíchV4: historieasoučasnost. Sociológia Český, 2010. Brno. 2013 Č. 4. s. 407 – 410.

46. Rohac, Dalibor. «Transitions, populism, and democratic decline: evidence from Hungary and the Czech Republic.» *European Politics and Society*, vol. 24, no. 2, 2023, pp. 184 – 187. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23745118.2021.1973213?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.05.2025).

47. Hanley, Seán, and Milada Anna Vachudova. «*Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic.*» *East European Politics*, vol. 34, no. 3, 2018, pp. 291 – 296. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2018.1493457?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.05.2025).

48. Olson, David M. «Democratization and political participation: the experience of the Czech Republic.» *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, ред. Karen Dawisha та Bruce Parrott, Cambridge University Press, 1997, с. 192 – 196.

49. Kopecky, Petr, and Cas Mudde. «Explaining different paths of democratization: The Czech and Slovak republics.» *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 16, no. 3, 2000, pp. 81 – 84.

50. G. Andrew , and C. Skalnik Leff. «The quality of democracy: Mass–elite linkages in the Czech Republic.» *Democratization*, vol. 4, no. 4, 1997, pp. 85 – 87. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510349708403536?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 21.05.2025).